

УДК 631.445.41: [631.417.2+631.416.1](477.62)

О.І. Моргунова

Харківський національний аграрний університет ім. В.В.Докучаєва

ГУМУСОВИЙ СТАН ТА АЗОТНИЙ РЕЖИМ ЧОРНОЗЕМІВ ЗВИЧАЙНИХ УПСЗ ВІДДІЛЕННЯ «ХОМУТОВСЬКИЙ СТЕП»

Наведено результати досліджень впливу різного використання чорноземів звичайних УПСЗ відділення «Хомутовський степ» на вміст у них загального гумусу, колоїдних форм гумусу, загального азоту в ґрунтах та колоїдних формах гумусу.

***Ключові слова:** чорноземи звичайні, загальний гумус, колоїдні форми гумусу, загальний азот, азот колоїдних форм гумусу.*

Ґрунт є основним багатством кожного суспільства, головним засобом сільськогосподарського виробництва та просторовим базисом розміщення і розвитку всіх галузей народного господарства.

Народногосподарське значення ґрунту як загального засобу виробництва визначається його якістью і властивостями. У сільськогосподарському виробництві велике значення має основна властивість ґрунту – родючість.

Гумус – провідний показник ґрунтової родючості. Його віст і якісний склад багато в чому визначають агрохімічні показники родючості ґрунту, його водний, повітряний і тепловий режими, будову і склад [1]. Гумус ґрунту є складним динамічним комплексом органічних сполук. У ньому зосереджено 95 – 98 % запасів азоту ґрунту, до 80 % сірки, від 40 % до 60 % фосфору, значна кількість кальцію, магнію, калію та мікроелементів. Вуглець вуглекислоти ґрунту бере активну участь у процесі гумусоутворення. Тому між вмістом у ґрунті гумусу та врожайністю сільськогосподарських культур зазвичай спостерігається пряма залежність [2, 3].

Мета роботи – визначити вміст загального та колоїдних форм гумусу; загального азоту в ґрунті та колоїдних формах гумусу та їх зміни за різної інтенсивності і характеру сільськогосподарського використання чорноземів звичайних.

Об’єкт дослідження – чорноземи звичайні Українського природного степового заповідника відділення «Хомутовський степ».

Для проведення досліджень були обрані такі варіанти: абсолютно цілинний степ, кошена цілина, переліг, лісосмуга та рілля.

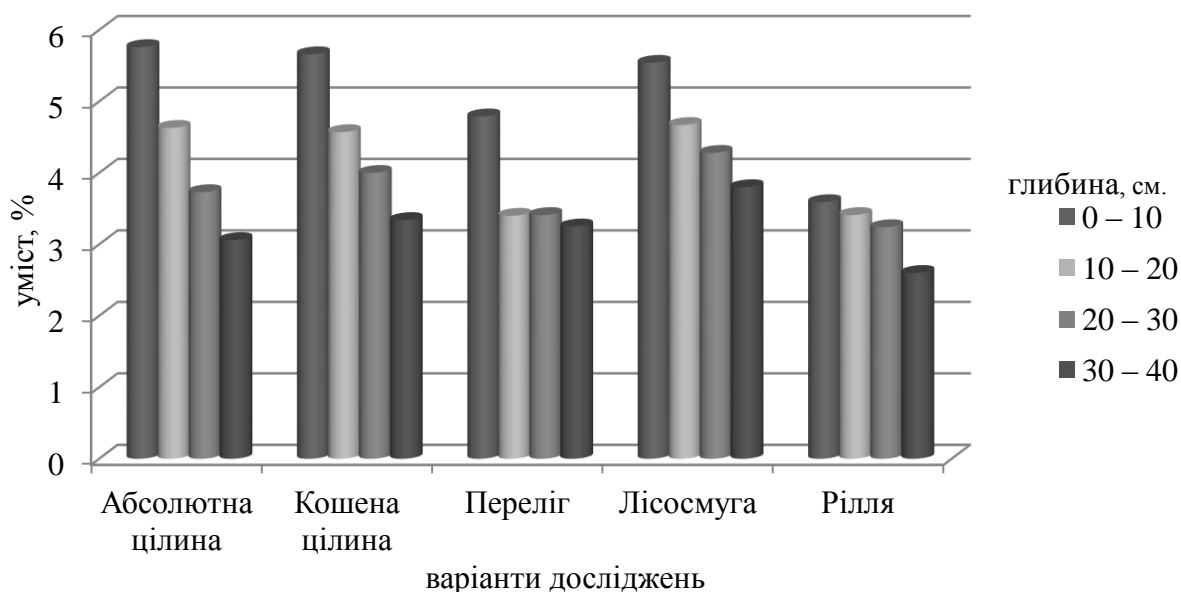
Результати досліджень. Результати визначення вмісту загального гумусу в чорноземах звичайних (рис. 1.) засвідчили, що після розорювання цілинних ґрунтів та подальшого їх використання в сільському господарстві, його кількість знижується по всій досліджуваній глибині профілю. Таке явище пояснюється щорічним відчуженням рослинної маси з урожаєм, постійним рихленням ґрунту, що підвищує процеси мінералізації органічних решток [4].

Викошування цілинної рослинності призводить до зниження вмісту загального гумусу у верхньому 0 – 10 см шарі ґрунту та його накопиченню у 30 – 40 см шарі порівняно з цілинними аналогами.

Введення перелогового режиму на чорноземах звичайних сприяє підвищенню вмісту загального гумусу по всій досліджуваній глибині профілю порівняно з

орними ґрунтами. Особливо велика різниця спостерігається у 0 – 10 см шарі ґрунту, що пояснюється збільшенням кількості органічних решток, які відмирають і накопичуються на поверхні ґрунту.

З позиції агрономічного ґрунтознавства гумус розглядається як продукт, одночасно протікаючи у ґрунті біо-фізико-хімічних процесів, який являє собою складний за хімізмом комплекс специфічно ґрунтових темно забарвлених органічно-мінеральних і органічних з'єднань, які, знаходячись у колоїдально звернутому стані, зумовлюють основні агрономічні властивості ґрунту, сукупністю яких визначається його родючість [5].

Рис. 1. Уміст загального гумусу в чорноземах звичайних УПСЗ відділення «Хомутовський степ»

Уміст колоїдних форм гумусу в чорноземах звичайних змінюється залежно від їх використання (табл. 1) і напрямку, залежить від змін умісту загального гумусу.

1. Уміст колоїдних форм гумусу в чорноземах звичайних УПСЗ відділення «Хомутовський степ»

Варианти досліджень	Показники	Глибина відбору зразків, см			
		0–10	10–20	20–30	30–40
Абсолютна цілина	активний гумус, %	1,63	1,10	1,01	1,61
	пасивний гумус, %	4,13	3,53	2,72	1,45
Кошена цілина	активний гумус, %	1,52	1,33	1,23	1,10
	пасивний гумус, %	4,14	3,24	2,77	2,24
Переліг	активний гумус, %	0,50	0,39	0,38	0,39
	пасивний гумус, %	4,29	3,01	3,03	2,86
Лісосмуга	активний гумус, %	1,18	1,26	1,29	1,08
	пасивний гумус, %	4,36	3,41	2,99	2,72
Рілля	активний гумус, %	0,60	0,33	0,29	0,48
	пасивний гумус, %	2,99	3,08	2,95	2,12

НІР₀₅ = 0,01

Уміст активної форми колоїдного гумусу під час періодичного викошування цілинної рослинності заповідного степу та насадження лісосмуги зменшується лише у 0-10 см шарі ґрунту, а в шарах 10-20 та 20-30 см спостерігається

збільшення його вмісту.

Розорювання чорноземів звичайних викликає зниження вмісту активної форми колоїдного гумусу більше ніж на 64% порівняно з цілиними аналогами. Така тенденція спостерігається по всій досліджуваній глибині профілю і пов'язана з відчуженням великої частини рослинних решток з урожаєм сільськогосподарських культур, тобто відсутністю матеріалу для утворення гумусу.

Введення чорноземів звичайних у перелоговий режим сприяє накопиченню вмісту активної форми колоїдного гумусу у 10 – 20 см та 20 – 30 см шарах ґрунту, а на поверхні спостерігається незначне його зменшення порівняно з орними ґрунтами.

Сільськогосподарське використання чорноземів звичайних, як орних ґрунтів, викликає зниження вмісту пасивного гумусу в 20 см шарі ґрунту, з глибиною його вміст збільшується на 46% у порівнянні з цілиним аналогом. Також орні чорноземи характеризуються рівномірним розподілом пасивної форми колоїдного гумусу по всій досліджуваній глибині ґрунту.

На інших варіантах досліджень значних змін у вмісті пасивної форми колоїдного гумусу в порівнянні з цілиним варіантом не спостерігається. Відмічається незначне збільшення згаданого показника в 0 – 10 см шарі чорноземів лісосмуги та перелогу порівняно з цілиними аналогами.

Загально прийнятим є твердження, що родючість ґрунту залежить від вмісту гумусу в ґрунті, але досить важливим для отримання стабільних і високих урожаїв сільськогосподарських рослин є наявність елементів живлення – N, P, K. Як було зазначено вище, гумус містить у собі 95 – 98 % запасів азоту ґрунту, тому досить важливим є визначення змін вмісту загального азоту за різного сільськогосподарського використання чорноземів звичайних.

Результати досліджень вмісту загального азоту в чорноземах звичайних (таб.2) свідчать, що викошування абсолютно цілинної рослинності не призводить до зниження вмісту даного елемента в 0-10 та 10-20 см. шарах ґрунту, але сінокосіння сприяє накопиченню вмісту загального азоту в 20-30 та 30-40 см шарах на 16% та відповідно 13% порівняно з аналогічними шарами цілиних ґрунтів.

2. Уміст загального азоту та вуглецю в чорноземах звичайних УПСЗ відділення «Хомутівський степ»

Варіанти досліджень	Показники	Глибина відбору зразків, см.			
		0–10	10–20	20–30	30–40
Абсолютна цілина	C %	3,34	2,69	2,16	1,77
	N %	0,29	0,23	0,18	0,15
Кошена цілина	C %	3,28	2,65	2,32	1,94
	N %	0,29	0,22	0,21	0,17
Переліг	C %	2,78	1,97	1,98	1,89
	N %	0,24	0,18	0,18	0,16
Лісосмуга	C %	3,21	2,71	2,80	2,20
	N %	0,27	0,24	0,21	0,19
Рілля	C %	2,08	1,98	1,88	1,51
	N %	0,18	0,18	0,16	0,13

НІР_{0,05} = 0,01

Введення чорноземів звичайних у сівозміну та вирощування сільськогосподарських культур призводить до зниження вмісту загального азоту по всій досліджуваній глибині порівняно з цілинним варіантом досліджень. У 0-10 см шарі вміст даного елемента зменшується на 38%, 10-20 см на 22 %, 20-30 см на 11 %, 30-40 см на 13 % порівняно з аналогічними шарами цілинних ґрунтів.

У ґрунтах лісосмуги відмічається незначне зниження вмісту загального азоту у 0-10 см шарі ґрунту на 7% та підвищення у 20-30 см та 30-40 см шарах на 17 та 27 % відповідно порівняно з такими ж шарами цілинних чорноземів звичайних.

У ґрунтах, виведених з обробітку і залишених під переліг, спостерігається накопичення вмісту загального азоту у 0-10 см шарі ґрунту на 33%, 20-30 см на 13 %, 30-40 см на 23 % порівняно з ґрунтами ріллі. Його вміст залишається нижчим на 17 % у 0-10 см шарі ніж у даному шарі чорноземів звичайних абсолютно цілинного степу.

Співвідношення вмісту вуглецю до вмісту азоту в чорноземах звичайних (табл. 3) знаходиться в межах від 10 до 13. Найширше, 13,33 у 20-30 см шарі ґрунтів лісосмуги, а найменше, 10,94 у 10-20 см. ґрунтів перелогу.

3. Співвідношення вмісту вуглецю до вмісту азоту у чорноземах звичайних УПСЗ відділення «Хомутовський степ»

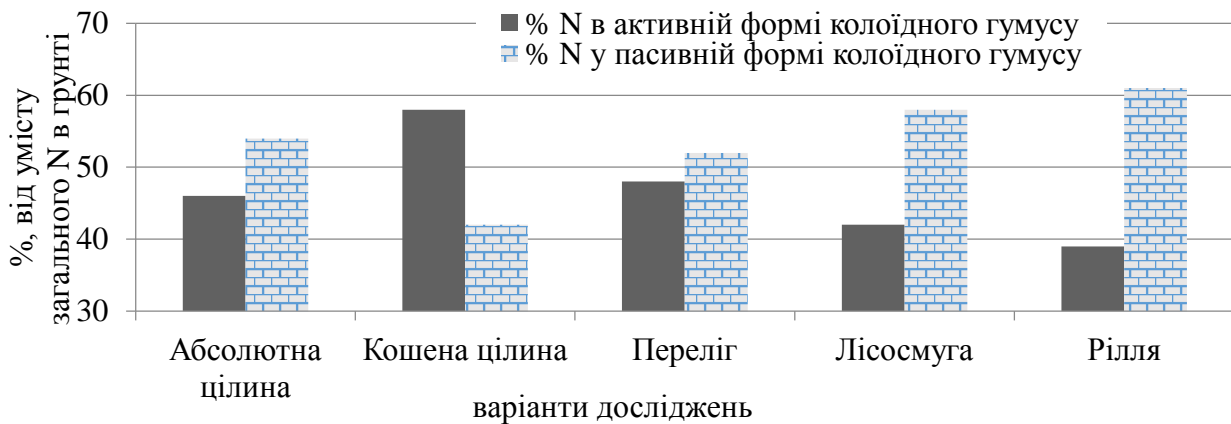
Варіанти досліджень	Глибина відбору зразків, см.			
	0–10	10–20	20–30	30–40
Абсолютна цілина	11,52	11,70	12,00	11,80
Кошена цілина	11,31	12,05	11,05	11,41
Переліг	11,58	10,94	11,00	11,81
Лісосмуга	11,89	11,29	13,33	11,58
Рілля	11,56	11,00	11,75	11,62

У ґрунтах ріллі та абсолютної цілини співвідношення C:N у верхньому досліджуваному шарі майже не відрізняється, з глибиною спостерігається незначне зниження показника співвідношення C:N.

Ґрунти перелогу в 0-10 см шарі мають співвідношення C:N 11,58, що майже не відрізняється від значень ґрунтів ріллі та абсолютної цілини. На глибині 20-30 см спостерігається зниження згаданого показника на 6% відносно ґрунту ріллі та на 8% порівняно з цілинними аналогами чорноземів звичайних.

Проведені лабораторні аналізи та подальші розрахунки засвідчили, що майже на всіх досліджуваних варіантах загального азоту міститься більше в пасивній формі колоїдного гумусу (рис. 2). Найбільш істотна різниця спостерігається в чорноземах звичайних ріллі. У досліджуваних ґрунтах у 0 – 20 см шарі частка азоту в пасивній формі колоїдного гумусу майже на половину більша ніж частка даного елемента в активній формі колоїдного гумусу. Такий результат пояснюється досить малим умістом активної форми колоїдного гумусу, що пов'язане з щорічним вилученням органічних решток з урожаєм сільськогосподарських культур, невнесенням органічних добрив і як результат знижується родючість цих ґрунтів.

У чорноземах звичайних кошеної цілини у 0 – 20 см шарі відсоток азоту в активній формі колоїдного гумусу більше ніж в пасивній, що пов'язане зі збільшенням активної форми колоїдного гумусу у шарі ґрунту 10 – 20 см.

Рис. 2. Частка N у колоїдних формах гумусу в 0 – 20 см шарі чорноземів звичайних УПСЗ відділення «Хомутовський степ»

У ґрунтах перелугу частка азоту в активній та пасивній формах колоїдного гумусу майже однакова, це пояснюється активним утворенням гумусу після припинення вирощування на досліджуваній ділянці сільськогосподарських культур.

Чорноземи звичайні лісосмуги у 20 см шарі ґрунту містять 58 % N у пасивній формі колоїдного гумусу, що на 4 % вище ніж в цілинних ґрунтах і на 3 % менше ніж в ґрунтах ріллі.

Висновки Під час введення цілинних чорноземів звичайних у сільськогосподарське використання у верхніх шарах зменшується вміст загального гумусу та азоту. Значно знижується вміст колоїдних форм гумусу. Гумус чорноземів звичайних складається більш з пасивної форми колоїдного гумусу, у якій міститься вищий відсоток азоту, ніж в активній формі колоїдного гумусу, за виключенням ґрунтів кошеної цілини.

Бібліографічний список: 1. Носко Б.С. Антропогенна еволюція чорноземів / Б.С. Носко. – Х.: Вид. «Ізтипографія», 2006. – 239 с; 2. Мазур Г.А. Гумус і родючість ґрунту / Г.А. Мазур // Агрохімія і ґрунтознавство. – 2002. – Кн. I. – С.27 – 34; 3. Гетеротрофна фіксація вуглекислоти і її роль у процесі гумусоутворення чорноземів / М.К. Шикуча, Д.О. Мельничук, С.П. Погоровський [та ін.] // Вісник аграрної науки. – 1995. – № 8. – С. 23 – 28; 4. Дегтярьов В.В. Характеристика гумусу цілинних і орних чорноземів лівобережного лісостепу і степу України / В.В. Дегтярьов // Вісник ХНАУ. – 2008. – №1. – С.85–102; 5. Лактіонов М.І. Гумус – природна дисперсна система / М.І. Лактіонов / Наук. вид. – Х.: ХДАУ, 2000. – 74с.

О.И. Моргунова

ГУМУСОВОЕ СОСТОЯНИЕ ТА АЗОТНИЙ РЕЖИМ ЧЕРНОЗЕМОВ ОБЫЧНЫХ УПСЗ ОТДЕЛЕНИЯ «ХОМУТОВСКАЯ СТЕПЬ»

Приведены результаты исследований влияния разного использования черноземов обычных УПСЗ отделения «Хомутовская степь» на содержание в их составе общего гумуса, коллоидных форм гумуса, общего азота в почвах та коллоидных формах гумуса.

Ключевые слова: черноземы обычные, общий гумус, коллоидные формы гумуса, общий азот, азот коллоидных форм гумуса.

О.І. Morgunova

HUMUS STATE AND NITRIC MODE CHERNOZEM ORDINARY UPSZ DEPARTMENT "KHOMUTOVSKY STEPPE»

The effects of different uses Chernozem ordinary UPSZ department "Khomutovsky steppe" for content they total humus and colloidal forms of humus, total nitrogen in soils and colloidal forms of humus.

Keywords: chernozem ordinary, total humus colloidal form humus, total nitrogen, nitrogen forms colloidal humus.